

LBRIS

We know
books

© Editura EIKON
București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al
Cercetării Științifice din România (CNCS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României
ISBN: 978-973-757-895-2

Editor: Valentin Ajder

Coperta: Ioachim GHERMAN

Tehnoredactare: Francisc BAJA

Petre Țuțea

REFLECȚII RELIGIOASE ASUPRA CUNOAȘTERII

Cuvânt înainte și ediție îngrijită

de

Tudor B. Munteanu

Ediția a II-a

E I K O N

BUCUREȘTI, 2015

EBRIS

We know
books

Vaihinger, Hans, 46, 181, 184, 202.

Verworn, Max, 55.

Voltaire, 29, 48.

Vosganian, Varujan, 7.

Voss, Heinrich, 70.

W

Wilamowitz-Moellendorff, 85.

Windelband, Wilhelm, 46, 70, 85, 232.

X

Xenofan din Colofon, 48.

Xenopol, Alexandru Dimitrie, 21, 53, 64, 122.

Z

Zenon din Eleea, 55, 68.

Zoroastru, 36.

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i> de Tudor B. Munteanu	5
<i>Introducere</i>	15
<i>Concepția platonică</i>	73
Considerații preliminare	73
Metafizica învățării	
Matematica și „teoria ideilor”	87
Eros	93
Adevărul și limitele cunoașterii	121
Ideile	148
<i>Texte</i>	167
Citat din „Fedru”	167
Fragmentul filosofic din „Scrisoarea a VII-a”	172
<i>Adaos</i>	177
Fedru	177
Limitele, formele și treptele cunoașterii	189
Scrisoarea a VII-a	214
Indice de nume	263

INTRODUCERE

Pentru un gânditor creștin, adevărul, binele și frumosul sunt idealuri, sau mai precis *aspecte ale idealului*, care este transcendent prin natura sa¹⁶. Gândirea dogmatică situată la acest nivel își asigură astfel permanența, asemenea ideilor platonice, ale căror certitudine izvorăște din poziția gânditorului platonician, nesupus experienței etern deschise și acceptării înecului în natură. Fuga de transcendent înseamnă căutarea adevărului, binelui și frumosului la un nivel al existenței unde nu sunt de găsit, absolutul neaparținând naturii. În ultima analiză - animalism.

Când omul caută adevărul, prima lui dificultate apare în aventura căutării, fiindcă, cu toată „identitatea” dintre eul material și non-eul empiric, nu poate înlătura tensiunea polară dintre subiect și obiect¹⁷. Eul transcendent al lui Kant are aceeași situație ca și cel sensibil, fiind dependent de „experiența posibilă, arhitectonica lui fiind înșelătoare dacă este aplicată la transcendent și în acest caz neîntemeiată”. (*Critica rațiunii pure*). Ideea plonică este intuitivă - *n o e s i s* - nu discursivă - *d i a n o i a* - astfel distingându-se de concept, cum a observat Schopenhauer. Dar eul pur? Este greu de conceput

¹⁶ Termenul „ideal” se referă aici la un arhetip. Sensul este clarificat pe parcurs iar în ultimul capitol, despre *Scrisoarea a VII-a*, Țuța îl deosebește explicit de filosofia idealistă.

¹⁷ Eul material, adică corpul sensibil; non-eul empiric, adică lucrul. Identitatea este dată în experiență, atunci când lucrul este simțit.

la scară umană, ca și intenția pură, prin faptul sediului spiritului în corp – unitatea lor nefiind [astfel] posibilă, iar acordul lor fiind orânduit de Dumnezeu. Acest acord ne amintește de acea „armonie prestabilită” a lui Leibniz. Apoi, omul nu este zeu, iar materialitatea lui de aici nu are calitatea celei de dincolo. Omul contemplativ, dacă nu este inspirat, și este redus la el însuși, este captivul lumii concrete ca și cel activ. Însingurarea face ca visul cel mai îndrăzneț să se izbească de podeaua senzorială ca și lumea din afară în calea ei spre conștiință. Omul activ, care crede că „cunoaște cunoscând”, cum spune Hegel, „nu știe cunoscând”, cum a spus Sf. Augustin, citat de Hamilton, adevărul aparținând sferei „necon condiționatului, ininteligibilului”, omul fiind permanent limitat în actele sale de cunoaștere.

Înaintarea omului în natură nu-l apropie de adevăr, fiindcă *adevăr = Absolut*. Omul este copleșit de mulțimea lucrurilor întâlnite și de „relațiile constatate” (Goblot¹⁸), la care se mai adaugă și dificultățile legate de materialitatea sa, el neputând nici defini, nici trăi întregul său și întregul cosmic, structurile stabilite fiind „sisteme raționate” exterioare naturii lucrurilor. Ceea ce omului i se pare constant este variabil. Este impasul din care s-a născut *aporetica*, produs spiritual firesc al omului care încearcă să iasă mitologic din hățișurile lumii aparente și care constată limitele puterii aici și faptul că aparența este ceea ce-i spune numele. Este *m a y a* ontică, ceea ce face ca omul să confunde „o sfoară încolăcită pe nisipul unei plăji înșorite cu un șarpe”, cum s-a spus¹⁹. Este intuiția purului eleat, care fără prezența Zeului revelator este iluzoriu ca și aparența, fiindcă purul nu se confundă cu

¹⁸ Referințele la Goblot sunt din „Vocabularul filosofic”, un dicționar riguros de termeni, din care Țuțea citează frecvent. Edmond Goblot, *Le vocabulaire philosophique*, Librairie Armand Colin, Paris 1924.

¹⁹ Un loc comun al logicii asiatice.

formalul, deci nu are izvorul în gândire, în acest sediu al ficțiunilor. Depășirea neliniștilor sterile ale spiritului nu poate avea loc prin invocarea „Ființei parmenidice, nenăscută, indestructibilă, indivizibilă, imobilă, fără nevoi și fără stricăciune” (Aram Frenkian, *Les origines de la théologie négative de Parmenide à Platon*). Și pentru ca lucrurile create să nu dea naștere unei dualități, „principiile din care au izvorât sunt formulate negativ” (Proclus, după Friedlein, *cit. de același*²⁰). Păstrarea purității absolute, de care se leagă „imobilitatea și eternitatea Ființei parmenidice”, situată în afara devenirii, încremenește²¹ această ființă înainte de începuturile firii. „Cauza primă și scopul atins al lucrurilor sunt exprimate de Parmenide prin negație” (*cit. din același*). Dacă în dialogul *Parmenide* al lui Platon, „Unul este unul, care nu poate primi nici un atribut pozitiv” (*cit. din același*), atunci universul eleat²² este iluzoriu, neputând fi dedus dintr-un principiu negativ, care, cu toată puritatea, majestatea și eternitatea lui, face imposibilă înțelegerea creației.

Gândirea umană are aceste forme legate de adevăr: cosmogonică, psihogonică, gnoseologică, logică, metafizică, teologică, eshatologică, soteriologică – iar acestea, gândite religios devin obiect al teologiei ca știință în care se încearcă să se exprime adevărul, în afara cauzei transcendente și scopului transcendent neexistând adevăr. „Un teolog nu poate practica antropocentrismul și cosmocentrismul, ci teocentrismul” (Bulgakov²³), fiindcă omul

²⁰ Este vorba probabil despre comentariul lui Proclus la prima carte a elementelor lui Euclid după ediția stabilită de Friedlein, citată de Aram Frenkian: Proclus Diadochus, *In primum Euclidis Elementorum librum Commentarii ex recognitione Godofredi Friedlein* (1873).

²¹ În ediția precedentă a *Reflecțiilor* cuvântul e transcris greșit, „îndemenește”.

²² În manuscris, „parmenideic”. Pe tot parcursul cărții l-am înlocuit cu termenii *eleat* și *eleatic*, de la Parmenide din Elea.

²³ Cunoscutul teolog, Pr. Serghei Bulgakov.

și natura oferă precizii și ficțiuni, exactitatea neținând de limbajul natural, sau convențional al omului autonom²⁴. Așadar, omul se mișcă în mod necesar între cauzalitatea transcendentă și finalitatea transcendentă, numai așa putând să cunoască adevărul. Astfel cele trei idei kantiene, *Dumnezeu, libertatea și nemurirea* nu rămân simple „principii regulative”, ficțiuni cu funcții în gândirea morală, pură, fără conținut. Nu se poate scoate ideea creației din arhitectonica gândirii. Creația creștină *ex nihilo*²⁵ pornește de la *logosul pozitiv* considerat ca „putere rațională” (Filon). *Ființa* eleatică, *Demiurgul* lui Platon, *divinitatea* teologiei negative – subtilă construcție teologică, situată în vecinătatea neantului – *absolutul* ca necondiționatul limitat, ca fascicul de negații, al lui Hamilton rămân – sub raport cosmogonic, biogonic, antropogonic, psihogonic, gnoseologic, eshatologic și soteriologic – simple formule fără răspunsuri. Cine nu confundă realul cu aparentul face metafizică sau teologie, și nu consideră conceptele pure *windige Hypothesen*²⁶ sau cel mult principii regulative, cum a gândit Kant, ci *principii constitutive*, ideile atestând existența spiritului purtător. Este spiritul nemuritor, purtător al ideilor de aceeași esență cu el, din *Fedon*. Goblot consideră „*Ființa pură, absolut unică, când este definită*

²⁴ (s.ed.). Țuțea folosește termenul *exact* în mod absolut. În contextul științei moderne avem de-a face numai cu *precizie*, în spațiul unor reprezentări pe care autorul le numește *ficțiuni* sau *plăsmuiri*. Acești termeni sunt subliniați pe parcursul ediției de față, ca și cei corelați, *obiectivitate* și *obiectivitate* (v. pag. 117 n. 158), apoi *supranatural* și *suprasensibil*. De asemenea am subliniat, în context, fiecare termen al triunghiului cosmic *Dumnezeu, omul și natura*, precum și termenii *mister, inițiere* și *inspirație, revelație și dogmă*.

²⁵ Creația „din nimic”; o formulă dogmatică. Nu întâmplător Țuțea îl invocă aici pe Filon din Alexandria, așa cum face și Lucian Blaga în *Eonul Dogmatic*, primul volum din *Trilogia Cunoașterii*, Editura Humanitas, 2003.

²⁶ „Ipoteze goale” (în lipsa vreunui conținut al cunoașterii propriu-zise).

negativ, ca fiind ininteligibilă, inexistentă (relativism, fenomenism) sau incognoscibilă (agnosticism)”.

Ființa eleatică nu răspunde, prin formularea ei negativă și prin imobilitate, acestor termeni ai gândirii: purul real, creația, mișcarea, devenirea, aparența, părerea (doxa), simțurile ca factori trezitori supuși evoluției, materialitatea lumii existente și o altă materialitate neperceptută de om, aici și acum. Totul rămâne în lumea ficțiunilor, sugestiilor, observației ca formă rudimentară de cunoaștere și a ipotezelor. Rațiunea autonomă nu poate defini termenii respectivi, la nivelul ei nefiind posibile definiții [propriu-zise], fiindcă definisantul nu coincide cu definitul, așa-zisele definiții fiind produse ale voinței – decizii, omul dorind să le aibă, cum spune Pascal. Omului îi lipsește puritatea Zeului și întinderea puterii lui, de aceea gândul său nu se află în acord cu harul și cu fapta. Omul, spre deosebire de Zeu, nu hotărăște adevărat, ci incomplet și nesigur. În acest context se impune o listă de probleme legate de creație și de conștiința umană – teoretică, practică și tehnică. Am ales pe cele considerate de mine ca importante:

- originea lumii și mișcării – formă, materie și schimbare;

- timpul pur și timpul empiric, spațiul pur și spațiul empiric „ziua pământeană” (*Faust*²⁷);

- existență și neant;

- antinomii: „lumea are un început și este limitată în timp și în spațiu / lumea n-are început și este infinită în timp și în spațiu; substanța constă din părți egale și nu există nimic în afară de ceva simplu și de ceea ce este alcătuit din el / nimic în lume nu este alcătuit din părți egale, și nimic simplu nu există în lume; cauzalitatea după legile naturii nu este singura din care pot fi deduse fenomenele lumii, acestea pot fi explicate și prin libertate / nu există libertate, totul în lume se întâmplă după legile naturii;

²⁷ v. Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*.

există o Ființă necesară, care este cauza lumii, înăuntrul sau în afara lumii, / nu există o Ființă necesară, nici în lume nici în afara lumii, ca o cauză a lumii; sunt antinomii ale rațiunii întâlnite în efortul de a gândi" (după Kant, cit. de H. Schmidt²⁸);

- adevărul, natura lui transcendentă și revelația ca formă de cunoaștere;

- creația, descoperirea, invenția, imitația și meșteșugul;

- esență, fenomen, existență integrală creștină;

- spiritul mitic, magic, rațional și mistic;

- Dumnezeu, lumea și omul;

- titanismul;

- inspirația în înțeles laic - pseudoinspirația - și în înțeles religios;

- inițierea laică și cea rituală - templul;

- îndoiala ca atitudine globală, ca metodă în actul căutării, sau ca atitudine față de lumea de aici, [față de] pseudoveșnicie;

- dogma sau certitudinea, prin situarea spiritului deasupra devenirii

- devenirea, sau jocul înșelător al nuanțelor;

- justul, injustul, dreptul, nedreptul - în teologie, filosofie, morală, drept, știință și artă;

- haosul primordial și haosul perpetuu, lumea fizică precuantică (de Broglie) - ficțiune și ipoteză, observație și adevăr;

- Stilul ca matcă (Blaga²⁹) sau ca expresie a formelor combinate; armonia în artele plastice, proprietatea termenilor, esențialitate și completitudine în cele discursive; adecvarea și inadecvarea la obiect în artă și în general la

²⁸ Toate referințele la Schmidt sunt după Heinrich Schmidt, *Philosophisches Wörterbuch*, un dicționar filosofic reeditat frecvent în Germania. O apariție mai recentă este ediția XXII, revizuită de Dr. Schischkoff: *Philosophisches Wörterbuch, herausgegeben von Georg Schischkoff*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1991

²⁹ Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Editura pentru Literatură Universală, 1969.

scară umană; închipuire, rațiune, intelect, simțuri, jocul aparențelor; iluzia artei pure;

- eroarea ca fapt psihologic pozitiv sau ca nimic „prin inadecvarea spiritului la obiect” (Spinoza);

- arhitectonica gândirii - categoriile lui Kant, la care Simmel adaugă nuanțele (psihologism); inactualitatea gândirii categoriale (Planck³⁰); ineismul, apriorismul, conceptele ca expresii logice ale experienței;

- spirit și materie, problema unității corp-suflet; Nietzsche optează pentru corp - el decide, nu demonstrează; sufletul ca formă pură, cunoscător prin percepții (Toma din Aquino); din nou: închipuire, rațiune, sentimente, instincte, simțuri ca organe trezitoare, sau cunoscătoare; intelectul activ (Aristotel);

- mirarea primordială și cea actuală;

- faptul istoric ca adevăr, în forma „conceptului individual” (Xenopol) și ca întâmplare, care arată „imperfecțiunea omului” (Jaspers), în desfășurarea lui în timp și-n spațiu;

- luciditatea - *Hellsehen, clairvoyance*³¹ - raționalitatea și senzorialitatea;

- realitatea ca lucrul în sine - natura lucrurilor - aparența, constanța, transformarea - mutația, codificația - cognoscibilul, incognoscibilul, misterul ca esență eficace, revelat celor aleși; harul³², libertatea ca

³⁰ Este vorba despre indeterminism, inaplicabilitatea categoriei de cauză în mecanica cuantică. Țuțea menționează uneori o remarcă ironică a fondatorului acestui domeniu al fizicii moderne (Max Planck), în sensul că toate categoriile kantiene ar trebui păstrate, „în pod”, în caz că ar mai fi vreodată de folos. Astfel, filosoful român atrage atenția asupra consecințelor descoperirilor secolului XX pentru filosofia kantiană, care a luat drept model fizica newtoniană.

³¹ „Luciditate”, în germană și franceză, respectiv. Țuțea folosește frecvent un dicționar filosofic francez (Goblot) și unul german (Schmidt), uneori suplimentate de *Vocabularul Lalande*, o referință importantă. Toate acestea insistă pe precizia terminologică prin explicitarea uzanțelor și dau citate relevante, cu comentarii și trimiteri.

³² În manuscris, „grația”.

principiu [al] participării la actul mântuirii; sufletul real și cel ipotetic;

- descoperirea și invenția ca forme ale mișcării spirituale în marginile naturii;

- *Dumnezeu, lumea și eul* ca termeni fundamentali ai cunoașterii;

- cantitatea și calitatea - măsurătoarea și intuiția;

- necesitatea, libertatea, spontaneitatea spiritului și hazardul;

- transcendentul, transcendentalul, imanentul și contingentul;

- concretul și abstractul;

- scopul și idealul - pseudofinalitatea și finalitatea propriu-zisă;

- posibilul și imposibilul;

- cele două lumi - moartea și nemurirea;

- adevărul și idealul ca paradoxuri;

- utopie și progres - iluzia și minunea ca forme ale spiritului uman în care lipsesc credința și ordinea;

- metodă, procedeu și orice formă a căutării;

- intuiția - nemijlocirea sensibilă, sau pură;

- trăirea ca anticameră a cunoașterii (Rickert);

- teologia, filosofia, știința, arta și tehnica, sau omul integral ca ideal;

- pedagogia, formarea omului - instrucție și educație

- în sensul vocației - defalcarea naturală - sau în sfera valorilor eterne și a celor actuale;

- omul etern și omul nou, supraomul, ca „om izbutit și ca sens al pământului”, înlocuitor al zeului, cum l-a gândit Nietzsche, nu ca specie nouă formulată arbitrar, cum i s-a atribuit în mod fals - darwinismul apărând numai în forma selecțiunii naturale, [nu] în virtutea creatoare - în stilul de stăpân nemilos și-n voința spre putere, „în jocul bărbătesc dionisiac, umbrele acestei peșteri, care este lumea”, fiind singurele accesibile;

- fenomenism pur, cum spune Charles Andler³³;

- metafizică, sete de Absolut și istoria ca înec în fluviul heraclitic al nuanțelor;

- spontaneitatea presupusă a materiei, cum o gândesc unii fizicieni la elementele radioactive;

- omul, „comunitatea organică” (Tönnies) și „societatea ca interpsihologie” (Tarde); ordinea: ierarhia, unitate de comandă sau conducere colectivă, infrastructură și suprastructură; forme de guvernământ: „teocrația, monarhia și democrația” (von Treitschke), care pot fi formulate constituțional și stări de fapt: *dictatura* de tip roman, ca stare provizorie (șase luni) în vederea apărării ordinii și tirania, această anarhie a canaliei de sus; *anarhia*, care este „tirania canaliei de jos”, cum a spus un francez; *ochlocrația*, considerată ca „formă degenerată a democrației”; *aristocrația*, stăpânirea celor nobili prin sânge și onoare, care nu trebuie confundată cu *elita*, un produs liberal iluminist, înecat în democrație; *oligarhia*: stăpânirea celor puțini, ca formă degenerată a aristocrației, în limbaj aristotelic; „formă de guvernământ combinată: *monarhia*, *aristocrația* și *democrația* - constituția spartană” (Aristotel); tipuri: „stăpânul, preotul și călăul” (Joseph de Maistre), sfântul, eroul, omul politic, legiuitorul, judecătorul, pedagogul, omul de știință, artistul, tehnicianul, întreprinzătorul, gospodarul, funcționarul și soldatul; „deșeurile sociale (Pareto): degenerații, infractorii, vagabonzii”, prostituatele, vicioșii; administrația, ca stat și comună, în formă permanentă; în ierarhia creștină, în capul tablei valorilor stă sfântul, urmat de sacerdot, stăpân și omul credincios, iar celelalte tipuri sunt situate după împrejurări și epoci, stilurile aparținând istoriei, în care se întâlnesc stăpânii și mulțimile;

- familia: individul, sexele, neamul, rasa și specia; endogamia, exogamia, problemele geneticii, morală sexuală

³³ Charles Andler, *Nietzsche, sa vie et sa pensée* (Paris: Gallimard, 1957; prima ediție, 1914)

în familie și-n afara familiei, virginitatea prenuptială, castitatea conjugală, confuzia afectivă și mintală, plăcerea simțurilor și desfrâu; părinți și copii; puterea numărului;

- statul: formele de guvernământ și stările de fapt mai înainte; tipurile arătate și interesul statal al acestora; statul ca expresie globală a corpului religios social: politică, juridică, administrativă, economică, morală și tehnică; politicul și lumea valorilor;

- comuna, ca sediul spiritual și biosocial al familiei și individului, formă de organizare care poate cuprinde tot în „ziua pământeană”;

- biserica - formă permanentă a relației dintre *om* și *Dumnezeu*, în afară de spiritul comunității de credință neexistând mântuire; insul scos din comunitate este eretic, sau stins;

- morala: dubla coloană a virtuților și viciilor, austeritatea și plăcerea, greșeala ca abatere morală și sancțiunea, eroarea ca abatere logică; orgoliul, onoarea, demnitatea, cinstea, măsura, ambiția, dorința, voluptatea, durerea, modestia, umilința, ofensa, stăpânirea de sine, rușinea, nerușinarea, binele, răul, sacrul, profanul, satanicul, necesitatea, dorința și capriciul; relația dintre religie, morală și drept; spiritul critic, sarcasmul și sfatul binevoitor; religie, morală și artă; arta ca plăcere, sau ca mijloc de perfecționare, știința ca expresie a ordinii, în care se zămisleşte, conservă și desăvârșește viața omului;

- formă și existență, forma-existență ca logică a realului, esența ca forță pură - ideea platonice, fără culoare și formă, ca mod de a gândi spiritul; ipostazierea conceptelor, prin care Aristotel a caracterizat ideile platonice ar fi valabilă, dacă aceste idei n-ar fi esențe, n-ar aparține intuiției pure, ci inducției înecată în formele spațiului empiric, ideea fiind o unitate metafizică, iar conceptul o unitate logică, [însă] unitatea și certitudinea țin la Platon de absolut

și-n această viziune este superior hileticii³⁴ aristotelice; formula imperfectă a inducției complete a lui Aristotel nu rezolvă aceste două probleme: unitatea și certitudinea, de negăsit în mod empiric (*imperfecțiunea teoriei ideilor platonice este*³⁵ *absența sediului, acestea nefiind nici în Zeus, nici în om și nici în lucruri*); aparența: maya Upanișadelor și viziunea grotei platonice; originea categoriilor, conceptelor, judecăților, silogismelor; idei, concepte, percepții și reprezentări; spirit și materie, „formă și materie” (Aristotel), lumea reală și „lumea fictivă” (Nietzsche), *s o m a*, corpul real ca și spiritul creștin sau ca *s e m a*, ca mormânt, sau ca închisoare de ispășire (Orficii³⁶); spiritul și materia în armonie prestabilită, ca și corpul și sufletul, sau sub semnul veșnicei căutări;

- sensul lumii - perspectiva religioasă - și lipsa de sens a acesteia - perspectiva estetică;

- absolutul, relativul, finitul și infinitul;

- naționalul și universalul;

- creația din nimic sau creația propriu-zisă din cosmogonia creștină și ordinea pusă în materia haotică, determinarea lucrurilor din cosmogonia platonice (*Timeu*), „filosofie a naturii și cosmologie”, dar nu cosmogonie propriu-zisă, ordinea fiind constatare și descripție, nu creație.

Această listă de probleme nu permite omului captiv al naturii decât soluții provizorii, unele limitat-utile, iar privite teoretic rămân exterioare naturii lucrurilor, justificând poziția aporetică a spiritului, probleme cu „întrebări puse pentru ele însele, fără răspunsuri esențiale” (N.

³⁴ Analiza materialului din care este compusă realitatea concretă, immanentă: senzații, impresii ș.a.m.d. De la *h y l e*, materie (în sensul foarte general, metafizic, de *conținut*, corelat al *forme*).

³⁵ În manuscris, „o constituie”.

³⁶ Adepții orfismului, un set de credințe și practici ale antichității, bazate pe mitologia teogonică atribuită lui Orfeu.